

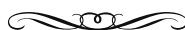
Литература:

1. Чигаркин А.В. Памятники природы Казахстана / А.В. Чигаркин. - Алма-Ата: Кайнар, 1980. – 143 с.
2. Берггрин А.П. К поющему бархану / А.П. Берггрин. – Алма-Ата: Казгосиздат, 1986.
3. Алтынемель // Огни Алатау, 28 сент. 2002. – С. 5.
4. Физическая география Казахстана / Е.Н. Вилесов, А.А. Науменко, Л.К. Веселова, Б.Ж. Аубекеров; под ред. А.А. Науменко: Учеб. пособ. – Алматы: КазНУ, 2009. – 362 с.
5. Хамнюк В.Ф. Природные лечебные богатства Казахстана и перспективы их использования / В.Ф. Хамнюк. - Алматы, 1995.
6. Саипов А.А. Теория и практика туризма Казахстана / А.А. Саипов. – Алматы: Акад. образов. им. И. Алтынсарина, 1999. – 200 с.
7. Мариковский П.И. В стране каменных курганов и наскальных рисунков / П.И. Мариковский. – Алматы, 2005. – 272 с.
8. Носов Д.С. Жемчужины Казахстана / Д.С. Носов. - Алма-Ата: Кайнар, 1974. – 88 с.

УДК 37.091.33 : 81'373.21 : (477.51) : 911

Т.В. Армашевська

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ З ВИКОРИСТАННЯМ ТОПОНІМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Виявлений зв'язок методики викладання географічних дисциплін з топонімікою у вищій школі. Обґрунтована практична необхідність застосування елементів топоніміки при викладанні географічних дисциплін у вищій школі. Проаналізована методологія топонімічних досліджень. Аналізуються походження назв поселень Чернігівської області. Встановлений зв'язок ойконімії досліджуваної території з природно-географічними та соціально-економічними явищами і процесами. Виділені закономірності поширення ойконімів регіону.

Ключові слова: методика викладання географії, вища школа, топоніміка, ойконіми.

T. Armashevskaya

METHODS OF TEACHING GEOGRAPHICAL SUBJECTS AT HIGH SCHOOL USING TOPONYMIC MATERIALS (ON THE EXAMPLE OF CHERNIHIV REGION)

The connection between the methods of teaching of geographical subjects and toponymy in high school has been determined. Practical need to use toponymic elements in teaching of geographical subjects in high school has been well-grounded. The origin of the names of settlements in Chernihiv region is analyzed. The connection between ойkonyms of the explored territory and natural-geographic and socio-economic phenomena and processes has been determined. Regularities in spreading of regional ойkonyms have been revealed.

Keywords: methods of teaching geography, high school, toponymic, ойkonyms.

T.В. Армашевская

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ТОПОНИМИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ (НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНИГОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

Определена связь методики преподавания географических дисциплин с топонимикой в высшей школе. Обоснована практическая необходимость использования элементов топонимии в преподавании географических дисциплин в высшей школе. Проанализирована методология топонимических исследований. Анализируется происхождение названий поселений Черниговской области. Определена связь ойконимии исследуемой территории с физико-географическими и социально-экономическими явлениями и процессами. Выделены закономерности распространения ойконимов региона.

Ключевые слова: методика преподавания географии, высшая школа, топонимика, ойконимы.

Вступ. Останнім часом наукові дослідження здійснюються у межах площинної інтеграції кількох галузей знань. Саме такою виступає наука топоніміка. Вона, у свою чергу, займає важливе місце при викладанні географічних дисциплін вищої школи. У методиці навчання географії накопичилося достатньо проблем, які потребують спеціальних досліджень. Серед них такі, які визначаються співвідношенням фактів практики і теоретичних положень. Існує проблема оновлення методів, засобів і форм організації навчання. Остання проблема тісно пов'язана з розробкою та використанням у навчальному процесі нових технологій, які детально визначають алгоритми застосування дидактичних інструментів, сприяють досягненню запрограмованого навчального результату. Тому виникла необхідність у розробці підходів до втілення в навчальний процес топонімічних матеріалів як нового етапу в розвитку географічної освіти.

Вихідні передумови. Велике значення у питаннях встановлення методології та принципів дослідження топонімії мали роботи В. Ніконова, Е. Мурзаєва, К. Цілуйка, Л. Гумецької, Ю. Карпенка. Серед праць В.А. Жучкевича важливо назвати монографію «Загальна топоніміка» (3-є вид. – Мінськ, 1980), яка розроблена як науковий посібник для географічних факультетів. Дослідження топонімів Чернігівщини проводили Р. Дем'яненко, Л. Коткова, А. Курданов, П. Масляк, О. Морозов, А. Неруш, П. Шищенко. До класиків сучасної української топоніміки належать К.М. Тищенко – видання «Халіфат і Сівера: топонімічний слід в Україні» (К., 2011); «Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти» (К., 2012); С.Д. Бабишин, Ю.О. Карпенко – «Гідроніми Нижнього Подністров'я» (К., 1981); Є.С. Стрижак – «Назви річок Запоріжжя і Херсонщини» (К., 1967); К.К. Цілуйко – «Словник гідронімів України» (К., 1979); Є.М. Черняхівська – «Складні топонімічні назви» (Львів, 1962); М.Т. Янко – «Топонімічний словник України: Словник-довідник» (К., 1998).

Мета статті – висвітлити зв'язок методики викладання географічних дисциплін з топонімікою у вищій школі; проаналізувати методологію топонімічних досліджень з метою визначення практичної необхідності застосування елементів топоніміки при викладанні географічних дисциплін у вищій школі; встановити зв'язок географічних назв досліджуваної території з природно-географічними та соціально-економічними явищами і процесами (на прикладі Чернігівської області).

Виклад основного матеріалу. Географічні знання та вміння дають змогу усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних і геоекологічних подіях своєї держави та світу в цілому. При цьому важливе місце належить методиці викладання географії.

Методика викладання географії – це наука про закономірності й особливості процесу навчання географії. Вона розробляє і встановлює раціональні методи, прийоми, засоби та форми навчальної ді-

яльності, завдяки чому відбувається свідоме оволодіння студентами системою знань з географічних дисциплін. При цьому формуються відповідні вміння, навички щодо реалізації цих знань. Об'єктом методики викладання географії є процес формування географічних знань, умінь, навичок. Предметом виступає система вищої школи. Вона включає в себе: зміст і структуру сучасних курсів географії; форми та засоби організації навчального пізнання у процесі вивчення географії, а також місце і значення пізнання в системі вищої школи. Сучасна методика географії розглядає викладання предмета як навчально-виховний процес, котрий відзначається динамічністю й перебуває у безперервному розвитку. Методика викладання географії має тісні зв'язки з усіма географічними науками, насамперед, з курсами фізичної, економічної та соціальної географії, а також із регіональною географією, геологією, кліматологією, гідрологією, географією ґрунтів, землезнавством, картографією, топонімікою. Тому доцільно застосовувати в методиці викладання географії саме топоніміку як інтегруючу науку.

Географічні назви виступають об'єктами вивчення топоніміки. Завдяки їй можна робити висновки про міграції населення у минулому, про зв'язки різних народів між собою тощо. Використання таких відомостей на заняттях підвищує інтерес до географії, полегшує засвоєння знань, сприяє більшому запам'ятовуванню навчального матеріалу. Зв'язок топоніміки з методикою навчання географії можна прослідкувати в контекстах фізико-географічної, історичної та економічної географії. Географічне середовище є постійною і необхідною умовою матеріальної частини життя суспільства, яка впливає на його розвиток. При вивченні географічного середовища перед топонімікою висунуті завдання: реконструювати фізико-географічний ландшафт минулого, проаналізувати семантичне значення, походження та просторове поширення назв географічних об'єктів. Вплив природних умов потрібно розглядати, враховуючи два аспекти. Перш за все, вплив географічного середовища на суспільство послаблюється або змінюється у міру розвитку виробничих сил. Характер цього впливу завжди обумовлений рівнем техніки даного суспільства. Наприклад, розвиток землеробства призводить до використання в господарстві раніше не придатних ділянок земель. Водні простори – річки, озера та моря – були перешкодою до освоєння нових земель і спілкування людей; але з виникненням засобів пересування вони перетворились у шляхи сполучення. Таким чином, роль одного й того ж географічного середовища на різних етапах розвитку суспільства може бути різною. Другий важливий момент при вивченні ролі природничо-географічних умов полягає в тому, що їх вплив потрібно враховувати на кожному історичному етапі. У контексті історичної географії топоніміка покликана розглянути процес формування населення тієї чи іншої території, його

етнічний склад, розміщення, пересування населення тощо. При вивченні економічної географії топоніміка дозволяє визначити географію виробництва та господарчих зв'язків.

У деяких навчальних закладах існує досвід введення курсу топоніміки. Значне місце у професійній підготовці студентів відведене лекційним курсам. Лекційна частина курсу топоніміки має не лише дати студентові систему знань, але й озброїти його методикою здобування нової інформації. Все це для того, аби знання були пов'язані з вміннями й навичками, що формує справжнього спеціаліста. На лекціях та лабораторних заняттях діяльність викладача і студента має сприяти спільному осмисленню та оцінці інформації. Раніше першість надавалася організації, методиці та забезпеченню самостійної роботи під час аудиторних занять. Нині акцент змістився на самостійну роботу студентів у позааудиторний час. Гармонійне поєднання різних форм самостійної роботи студента забезпечить його підготовку та прагнення до постійного саморозвитку.

Посібники з топоніміки (яких, на жаль, обмаль) мають відповідати сучасному рівню науки, бути методично забезпеченими. Вони повинні піднести на новий рівень викладання дисципліни, пробуджувати пізнавальний інтерес студентів, бажання поглиблювати свої знання.

Система студентської науково-дослідної роботи залишається традиційною та охоплює такі напрями: а) навчально-дослідницьку роботу (вивчення курсу топоніміки; виконання курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських робіт; виконання дослідницьких завдань під час виробничої практики); б) науково-дослідницьку роботу, що виконується у позанавчальний час (робота в наукових гуртках; участь у наукових конференціях, семінарах; публікації в наукових виданнях, збірниках праць); в) організаційно-масові заходи (предметні олімпіади, конкурси наукових робіт тощо).

Методологічна база топоніміки включає в себе більшість методів географії. До них відносяться аналітико-синтетичний, порівняльно-історичний методи, ретроспективний аналіз, статистичний метод, а також картографічний метод дослідження [1].

Аналітико-синтетичний метод полягає у виявленні фактів, їх систематизації, узагальненні, виділенні сутності явищ при чіткій локалізації у просторі та часі. Порівняльно-історичний метод дозволяє використовувати історично-генетичні та історично-типологічні порівняння, що дають можливість здійснити реконструкцію суспільно-географічних явищ минулого. Під історично-генетичним порівнянням розуміється принцип встановлення споріднених явищ, створених спільним розвитком різних народів у межах єдиного географічного простору. Історично-типологічне порівняння встановлює спорідненість явищ, генетично не пов'язаних між собою, але сформованих одночасно у різних народів. Важливе місце в дослідженнях займає метод ретро-

спективного аналізу, котрий дозволяє відтворити окремі суспільно-географічні явища на основі встановлення їх зворотного зв'язку.

Статистичний метод застосовують для фіксації явищ, процесів і фактів, вибіркового дослідження, визначення середніх величин. Даний принцип дозволяє виявити закономірності поширення топонімів у межах досліджуваних територій, а також скласти відповідні карти. Картографічний метод створює картограми, демонструючи певні процеси і явища на конкретній території.

Топонімічні дослідження на регіональному рівні сприятимуть кращому закріпленню знань з курсу «Методика викладання географічних дисциплін вищої школи». Ойконімія Чернігівської області підтверджує важливість застосування отриманої інформації на заняттях. Закономірності поширення тих чи інших видів ойконімів залежать від природних особливостей, соціально-історичних, виробничих та інших явищ і процесів. Тому дослідження проводилося в розрізі фізико-географічних областей Чернігівщини: Чернігівського Полісся, Новгород-Сіверського Полісся, Північно-Дніпровської терасової низовинної області та Північно-Полтавської підвищеної області.

У межах Чернігівського Полісся за чисельністю вирізняються ойконіми: 1) пов'язані з виробництвом, діяльністю; 2) з антропонімами; 3) з лісистістю – відповідно 28,2; 22,5 і 19 % від досліджуваних ойконімів у межах даної фізико-географічної області (табл.). До ойконімів, які вказують на виробничий процес, рід діяльності, належать населені пункти: Нові Млини (Борзнянський р-н), Жилин Млинок, Млинок (Щорський р-н), Нова Папірня (Ріпкинський р-н), Папірня (Чернігівський р-н), Садове (Куликівський, Ніжинський р-ни), Олійники, Тютюнниця (Коропський р-н), а також поселення типу «буда», «гута», «рудня». На виробництво дьогтю, смоли, поташу вказують географічні назви населених пунктів Будище (Козелецького, Ніжинського, Куликівського р-нів), Червона Буда, Будище (Корюківський р-н), Смолин (Чернігівський р-н), Смоляж (Борзнянський р-н), Смолигівка (Ріпкинський р-н) та Смолянка (Куликівський р-н), які потребували розміщення поблизу лісових масивів.

Прикладами ойконімів, які походять від антропонімів (прізвищ, імен першопоселенців), є такі: Оленівка Борзнянського р-ну; Вікторівка, Вересоч – Куликівського р-ну; Павлівка, Олександрівка – Ріпкинського р-ну; Андріївка, Іванівка – Чернігівського р-ну.

Широко представлені ойконіми, які пов'язані з лісистістю. Наприклад, Лісова Поляна, Нове Полісся у Бахмацькому р-ні; Дібровне – у Щорському р-ні; Зелений Гай – Корюківському р-ні; Підлісне, Борки, Бір – Козелецькому р-ні. Такі назви дозволяють прослідкувати типи лісів у минулому. Так, на території Чернігівського Полісся у I тис. н. е. були поширеними грабово-соснові та грабові ліси, на півночі – бори

Найбільш чисельні групи ойконімів Чернігівської області за походженням (у %)

Назви, які пов'язані з:				
антропонімами	лісистістю	фітотопонімами	виробництвом	іншими характеристиками (решта)
1. Чернігівське Полісся				
22,5	19,0	–	28,2	30,3
2. Новгород-Сіверське Полісся				
28,5	8,9	–	20,0	42,6
3. Північно-Дніпровська терасова низовинна область				
29,0	9,2	–	14,0	47,8
4. Північно-Полтавська підвищена область				
30,8	–	15,4	10,2	43,6

й субори (схід Ріпкинського р-ну; Городнянський, Щорський, Корюківський р-ни). Протягом XIX – XX ст. внаслідок антропогенної діяльності суцільний лісовий покрив зникає, але назви, які несуть інформацію про лісистість, збереглися.

У Новгород-Сіверському Поліссі, на відміну від Чернігівського Полісся, чисельними є групи ойконімів: 1) які походять від антропонімів; 2) що пов'язані з виробництвом та 3) із лісистістю – відповідно 28,5; 20; 8,9 % від досліджуваних ойконімів у межах даної фізико-географічної області.

Серед ойконімів антропонімічного походження Новгород-Сіверського Полісся цікавим є поселення Савинки у Корюківському р-ні, що назване по імені Сави Шумейка – сподвижника Богдана Хмельницького [3]. У Семенівському р-ні є Лосівка, Лосівочка, утворені від поширених прізвищ Лось, Лосів; Жданово, Жданівка – від Жданов [2].

Ойконіми, які вказують на виробничий процес, – це назви типу «буда», «гута», «рудня» Новгород-Сіверського, Семенівського р-нів. А також Пушкарі, Дігтярівка (Новгород-Сіверський р-н); Олійники (Корюківський р-н); Лубня («луб» – дерев'яне волокно; «лубня» – місце, де оброблювали мочало і рогожі) та Парня (у цьому селі у XIX ст. була майстерня з виготовлення коліс, саней з будинком-парнею, де в гарячій воді парили деревину) в Семенівському р-ні.

Назви населених пунктів, які вказують на особливості лісистості, також несуть інформацію про типи лісів Новгород-Сіверського Полісся аналогічно Чернігівському Поліссю. Це пояснюється розміщенням двох фізико-географічних областей у межах однієї природної зони – мішаних лісів. Через малу площу території Полісся Новгород-Сіверське у відсотковому значенні поступається Чернігівському за ойконімами, які пов'язані з лісистістю.

Фізико-географічні області зони лісостепу характеризуються чисельністю ойконімів, які походять від антропонімів. На території Північно-Дніпровської терасової низовинної області вищезгадана група географічних назв становить 29 %

від проаналізованих ойконімів у межах даної фізико-географічної області; а в Північно-Полтавській підвищеній області – 30,8 % (табл.). У межах Північно-Дніпровської терасової низовинної області другу позицію за чисельністю займають ойконіми, які вказують на виробничий процес. Наприклад, Кравчиха, Сальне, Садове, Поляна, Колісники, Гармашина Ніжинського р-ну; Коломійцівка Носівського р-ну, Кобижча, Бобровиця, Мочалища Бобровицького р-ну. Така суттєва різниця у назвах поселень щодо виробництва пов'язана з дещо біднішими природними особливостями лісостепу, ніж зони мішаних лісів.

Що стосується лісистості, то група ойконімів, яка на це вказує, становить 9,2 % у межах Північно-Дніпровської терасової низовинної області. Наприклад, Дубовий Гай, Зелене, Бірки (Бобровицький р-н); Дуболугівка, Лісове (Ніжинський р-н); Дубовий Гай (Прилуцький р-н); Діброва (Ічнянський р-н). Більшість назв поселень даної групи вказує на поширення у межах Північно-Дніпровської терасової низовинної області дібров у минулому.

На території Північно-Полтавської підвищеної області другу позицію за чисельністю займають фітотопоніми – 15,4 %: Березанка, Берізка (Варвинський р-н); Липове, Березовиця (Талалаївський р-н). Що стосується ойконімів, які пов'язані з виробництвом, то вони займають третю позицію у межах даної фізико-географічної області – 10,2 %: Васківці (від «воск» – були поширені бджільництво і видобування воску. Спершу село мало назву Восківці, яка з часом перетворилася на сучасну [4]), Дігтярі (видобували дьоготь) - Срібнянський р-н; Дігтярі – Ічнянський р-н; Колісники – Прилуцький р-н.

Аналіз ойконімів у розрізі кожної фізико-географічної області Чернігівщини дозволяє прослідкувати відмінності природних особливостей, які, у свою чергу, впливають на виробничий процес, рід діяльності місцевих жителів. Таким чином, виробничий процес Полісся тісніше пов'язаний з природними характеристиками, ніж лісостеп. Південь

Чернігівщини більше зазнав соціального впливу, що підтверджується переважанням ойконімів антропонімичного походження та типами промислів, які більшою мірою є результатом діяльності людей. Що стосується лісистості, то географічні назви вказують, які типи лісів переважали та в якому напрямку вони змінюються.

Висновки і перспективи подальших пошуків. Використання топонімичного інструментарію у методиці навчання географії сприятиме розвитку наукового рівня студентів. Топоніміка дозволяє отримати інформацію про фізико-географічні характеристики, соціальні процеси та явища. Вагоме значення належить регіональному дослідженню. Як приклад, проведено географічний аналіз поширення ойконімів Чернігівської області (аналізу підлягало 320 об'єктів), внаслідок якого виділено групи ойконімів за походженням. У статті до уваги взято три найбільш чисельні групи ойконімів, які пов'язані з: 1) антропонімами, 2) лісистістю, 3) виробництвом. Таким чином, закономірності поширення тих чи ін-

ших груп ойконімів залежить від природних характеристик, соціально-історичних, виробничих явищ, процесів тощо.

У подальшому чіткого визначення потребує алгоритм упровадження матеріалів топоніміки в методику викладання географічних дисциплін вищої школи. Крім введення топоніміки в теоретичний курс, необхідно створювати студентські гуртки подібної тематики. Основне завдання таких заходів - формування національно свідомого патріота-громадянина України; усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм. Ефективними виховними заходами є також історико-етнографічні експедиції з вивчення топоніміки свого краю: дослідження історичних пам'яток, збирання предметів старовини, легенд, народних традицій, звичаїв тощо.

**Рецензент – доктор географічних наук,
професор П.О. Масляк**

Література:

1. Афанасьев О.Е. Географические исследования топонимической системы Украины: Автореф. дис. ... канд. геогр. наук / О.Е. Афанасьев. – К., 2006. – 17 с.
2. Наш край родной Семеновщина: Материалы по истории и географии Семеновск. р-на Чернигов. обл. / А.Ф. Бычков, И.Неруш, С.М. Гузоватый. – К.: Техніка, 2000. – 176 с.
3. Олійник Г. Савинки / Г. Олійник. – Сіверянський літопис. – 2000. – № 4. – С. 39–42.
4. Янко М.Т. Топонімичний словник України: Словник-довідник. / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.

УДК 528.9

О.В. Барладін, І.В. Бусол, М.В. Косарев, С.О. Хворостенко
Інститут передових технологій, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ТА СПЕЦИФІКА СТВОРЕННЯ АТЛАСУ З ПРИРОДОЗНАВСТВА ДЛЯ 5 КЛАСУ

У публікації висвітлюється специфіка створення навчального атласу з природознавства для 5 класу, а також основні вимоги, що закладалися до видання його упорядниками.

Ключові слова: навчальний атлас, природознавство, електронні видання.

A. Barladin, I. Busol, M. Kosarev, S. Hovorostenko

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND CREATION SPECIFICITY OF THE NATURE STUDY ATLAS FOR THE 5TH FORM

The publication highlights the specificity of the creation of a study atlas on natural history for 5th form, as well as the main purposes sought by its editors.

Keywords: study atlas, nature study, electronic editions.